

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และการเสนอแนะ

การศึกษาพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาการพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ตำราวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มาดำเนินการค้นคว้าข้อมูลรวบรวมเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนาพร้อมตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาหลักธรรม และองค์ธรรมจากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ โดยสรุปผลของการวิจัย และข้อเสนอแนะมีดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลจากการศึกษาพบว่า

๕.๑.๑ ธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

กล่าวคือ มีทั้ง ธาตุ ๑ ธาตุ ๒ ธาตุ ๓ ธาตุ ๔ ธาตุ ๕ ธาตุ ๖ ธาตุ ๗ ธาตุ ๘ ธาตุ ๑๘ ซึ่งก็เป็นการแบ่งตามบทบาทหน้าที่ แต่จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่าธาตุจะมีมากก็จริง แต่โดยหลักใหญ่แล้วจะมีเพียงธาตุ ๔ เท่านั้น ที่เป็นแกนหลักทางฝ่ายรูปธรรม ธาตุที่เหลือจึงเป็นเพียงแคธาตุที่ปรากฏสืบเนื่องจากธาตุ ๔ ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญไปที่ “ธาตุ ๔” เป็นเป้าหมายหลัก ธาตุ ๔ หมายถึง ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ซึ่งพุทธศาสนามุ่งหมายถึงคุณสมบัติของธาตุเหล่านั้นเป็นเกณฑ์ มากกว่า

คุณสมบัติของธาตุเหล่านั้นซึมซับซึมซาบอยู่ทุกอนุของสรรพสารวัตถุที่เป็นโครงสร้างของทุกสรรพสิ่ง สรรพสารที่เป็นโครงสร้างของสิ่งมีชีวิตก็รวมอยู่ในนั้นด้วย พระพุทธศาสนาองลึกลงไปถึงธาตุอันเป็นคุณสมบัติอันสุดท้ายที่จำเป็นจะต้องมีและมีอย่างถูกต้อง คำว่าธาตุในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้ถึงถึงวัตถุสาร หรือตัววัตถุ แต่ถึงถึงคุณสมบัติที่มีอยู่ในวัตถุนั้นๆ วัตถุบางอย่าง ส่วนมากมีครบทั้ง ๔ ธาตุ อย่างก้อนหิน มันมีธาตุดินเป็นส่วนใหญ่ จะเห็นได้ง่าย แต่มันก็มีธาตุน้ำ มีธาตุไฟ มีธาตุลม อยู่ในก้อนหินนั้นด้วยเหมือนกัน ฉะนั้นเราจะต้องระบุไปที่คุณสมบัติของมัน แล้วก็เรียกว่าธาตุนั้นๆ

ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) หมายถึงคุณสมบัติที่มีอยู่ในดิน เช่นความแข็ง คำว่าแข็ง คือมันไม่ยอมให้สิ่งอื่นมากินเนื้อที่ของมัน มันกินเนื้อที่อยู่เรื่อย มีความหมายสำคัญว่ามันกินเนื้อที่ นั้นแหละ คือแข็ง พุทธศาสนาไม่ได้เรียกมูลดิน ว่า ธาตุดิน แต่เรียกคุณสมบัติที่มีอยู่ในธาตุนั้นว่าดิน

ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) มิได้เล็งถึงน้ำ แต่เล็งถึงคุณสมบัติของน้ำ คือเกาะกุมกันอยู่ อ่อนตัวได้ มันจึงไหลไปได้ มันเกาะกันอยู่ มันตึงกันไว้ มันจึงไหลไปได้ มันหมายความว่ามันจะรวมกันอยู่ มันไม่แยกจากกัน จนกว่าจะมีเหตุสุดวิสัย อาการนี้เรียกว่าธาตุน้ำ มิได้หมายถึงตัวน้ำแต่หมายถึงคุณสมบัติอันนั้นเรียกว่าธาตุน้ำ

ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) หมายถึงคุณสมบัติที่ร้อนที่เผาไหม้ ทำให้สิ่งอื่นไหม้ไปได้ แต่มิได้หมายถึงตัวเปลวไฟ คุณสมบัติที่ร้อน ร้อนนั้นแหละคือธาตุไฟ

ธาตุลม (วาโยธาตุ) หมายถึงคุณสมบัติที่มันระเหิดระเหยยืดหดเบาลอยได้ เคลื่อนที่ได้ นั้นแหละ ธาตุลม แต่มิได้หมายถึงตัวลม หมายถึงคุณสมบัติที่เป็นอย่างนั้น

คำว่าธาตุในทางพระพุทธศาสนา ถ้าจะตอบให้สั้นที่สุด คำว่า ธาตุ ธาตุนี้ แปลว่า “ทรงไว้” แต่ถึงอย่างนั้นมันก็แยกความหมายออกไปได้หลายอย่าง เช่น ทรงตัวเองไว้ก็มี ก็เรียกว่าธาตุ แล้วก็ทรงสิ่งอื่นไว้ก็มี แล้วก็ถูกสิ่งอื่นทรงไว้อีกที่หนึ่งก็มี คำว่า “ทรง” เพียงคำเดียว มันทรงตัวเองก็ได้ ทรงสิ่งอื่นก็ได้ ถูกสิ่งอื่นทรงไว้ก็ได้

จากการศึกษาวิจัยยังพบอีกว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ธาตุ” นั้นมันคือทุกสิ่ง ที่กำลังเป็นตัวเราอยู่ในกายเรา ภายในตัวเรานี้ก็คือสิ่งที่เรียกว่าธาตุ และทุกสิ่งที่อยู่นอกตัวเรา ที่แวดล้อมเราอยู่ ก็เรียกว่าธาตุอีกนั่นเอง ที่เป็นภายในตัวเรา ก็เรียกว่าธาตุ อันเป็นภายใน คือมีจักขุธาตุ, โสตรธาตุ, ฆานธาตุ, ชิวหาธาตุ, กายธาตุ, มโนธาตุ ธาตุคือตา ธาตุคือหู ธาตุคือจมูก ธาตุคือลิ้น ธาตุคือกาย ธาตุคือใจ ซึ่งก็คือ ธาตุภายใน ๖ นั้นเอง แต่มันยังไม่ลุกขึ้นมาทำงานตามหน้าที่นั้นๆ เราเรียกว่าธาตุ ต่อเมื่อมันลุกขึ้นมาทำหน้าที่รับอารมณ์ จึงจะเรียกว่า आयตนะ แต่ถ้ามันอยู่ตามลำพังอยู่ตามธรรมชาติเรียกว่าธาตุ

ภายนอกตัวเราก็มีธาตุ ๖ ซึ่งมันเป็นของคู่กัน คือ รูปธาตุ, สัทธาธาตุ, คันธธาตุ, รสธาตุ, โผฏฐัพพะธาตุ, ฐัมมธาตุ คือธาตุสี(รูป) ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุโผฏฐัพพะ และ ธาตุฐัมมามารมณ์ มันอยู่ข้างนอก แล้วมันจะเข้ามาสัมผัสกับธาตุข้างใน “ตามทวารทั้ง ๖” ความลับของมันอยู่ตรงนี้สภาวะธรรมหยาบหยาบจุกจิกอยู่ตรงนี้ เราไม่ค่อยรู้เท่าทันไม่ค่อยโยนิโสมนสิการณ ที่ตรงนี้จึงไม่เห็นสภาวะธรรมหรือความลับของธรรมชาติส่วนนี้ตามเป็นจริงเท่านั้นเอง แต่ถ้าโยคิบุคคล โยนิโสมนสิการ เฝงพินิจสภาวะธรรมตรงนี้โดยวิธีเป็นธาตุ โดยวิธีเป็นอายตนะ โดยวิธีเป็นขันธ โดย

วิธีเป็นปฏิจจสมุปบาท จะเห็นสภาวะธรรมทุกสิ่งตามเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบได้อย่างไม่ต้องสงสัยเลย

๕.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาพบว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาของพุทธบริษัท ๔ ทั่วไปโดยภาพรวมในยุคปัจจุบันมีผลสัมฤทธิ์เป็นเชิงบวกสืบเนื่องมาจากว่าผู้นำพระสงฆ์ระดับสูงได้ให้ความสนใจยกระดับการศึกษาปฏิบัติให้มีศักยภาพโดยการออกกฎระเบียบให้พุทธบริษัท ๔ ได้ศึกษาปฏิบัติในหลักสูตรวิปัสสนาภาวนาเต็มรูปแบบระดับอุดมศึกษา พระสังฆธรรมดำเนินเต็มองค์ประกอบ กล่าวคือ มีปริยัติสัจธรรม มีปฏิบัติสัจธรรม และจะต้องมีปฏิเวธสัจธรรมตามมาอย่างแน่นนอน

ส่วนสรุปในบทนี้ ตามหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา รู้เท่ารู้ทันสภาวะธรรมทั้งปวง เห็นรูปเห็นนามตามความเป็นจริง เห็นรูปเห็นนามเป็นเพียงสภาวะธรรมตั้งอยู่ตามธรรมดาตามทวารทั้ง ๖ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป รูปเป็นธรรมชาติที่ถูกรู้ นามเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ รูปธรรม กับ นามธรรม เป็นธรรมคู่กัน ปราศจากกันไม่ได้ มีแต่นามไม่มีรูปจะเกิดประโยชน์อะไร มีแต่รูปไม่มีนามความสัมพันธ์อะไรจะเกิด เพราะฉะนั้นมีทั้งรูปทั้งนามนั้นแหละคือตัวชีวิต เราจะบริหารชีวิตให้เป็นไปแบบไหน พระพุทธศาสนามีแนวทางให้บริหารชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้อง มาตั้ง ๒,๖๐๐ ปีแล้ว เพียงแต่เราเดินตามทางที่ท่านชี้บอกไว้เท่านั้นเดินอย่างมีสติเดินอย่างสม่ำเสมอปลายทางก็ใกล้เข้ามาเอง เรามีกำลังสติปัญญา มีทรัพย์ อยากไปอเมริกา แต่ไม่ยอมไปซื้อตัวเครื่องบิน ไม่ยอมขึ้นเครื่องบิน เมื่อไหร่จะถึงอเมริกาสักที พุดถึงนิพพานแต่ไม่ยอมลงมือปฏิบัติ เมื่อไหร่ นิพพานจักปรากฏชัดแก่เราสักที

การศึกษาวิจัยยังพบว่า หลักการ และวิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่มุ่งสู่พระนิพพาน มี ๒ แนวทางคือ

๑) การปฏิบัติสมถกรรมฐาน เป็นบาทฐานเบื้องต้น คือโยคีผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานจนได้ฌานสมาบัติ แล้วจึงเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อจนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ การปฏิบัติตามหลักสมถยานิกโดยนำเอากรรมฐาน ๔๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง มาเป็นอารมณ์กรรมฐาน

๒) การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาล้วนๆ หรือสุทธวิปัสสนายิก อันหมายถึงผู้มีวิปัสสนาล้วนๆเป็นยาน ได้แก่ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยยังไม่ได้ฌานสมาบัติมาก่อน

ความเป็นไปทั้งหลายของสิ่งมีชีวิตเป็นเพียงการประชุมพร้อมกันของ ธาตุ อายตนะ ๕ ตามทวารทั้ง ๖ อารมณ์ ๖ วิญญาณการรับรู้ ๖ รวมจึงเป็นธาตุ ๑๘ ในบรรดาธาตุ ๑๘ นี้ เป็นรูปธาตุ ๑๐ เป็นนามธาตุ ๗ เป็นทั้งรูปธาตุ นามธาตุ ๑ เป็นสภาวะที่ต้องพิสูจน์ให้เห็นตามความเป็นจริงว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เป็นแต่เพียงความเป็นไปของธาตุ ๑๘

กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นการกำหนดรู้ขณะเห็น ขณะได้ยิน ขณะดมกลิ่นขณะลิ้มรส ในขณะสัมผัส โดยความเป็นสักว่าธาตุ ตามธรรมชาติเท่านั้นไม่ใช่สัตว์อันเป็นบุรุษบุคคล ตัวตนเราเขา

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาใช้สติกำหนดรู้เวทนาทั้งหลาย มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้

จิตตานุปัสสนา หมายความว่า การพิจารณากำหนดสติพิจารณาจิตที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้วเป็นอารมณ์ว่าจิตนี้สักแต่ว่าจิต เป็นเพียงวิญญูณ มโนธาตุ มโนวิญญูณธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตนเราเขา

ธรรมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการกำหนดสติพิจารณา นิเวรณ เป็นตัน โดยความเป็นสักว่าธาตุ ตามธรรมชาติ มีใช้สัตว์บุคคล ตัวตนเราเขา เมื่อมีปัญหาแก่กล้าสามารถเห็นความเกิดดับของสภาวะธรรมอยู่เนื่องนิตย์ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ สามารถจะเจริญวิปัสสนาญาณขึ้นตามลำดับจนถึง มรรคญาณ ผลญาณ

๕.๑.๓ การพิจารณาธาตุในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนา ได้นำธาตุมาเป็นเครื่องมือในทางศาสนา เพื่อใช้สอนกรรมฐานให้คนได้ฝึกพัฒนาตน ใช้ฝึกจิตให้เกิดสมาธิ ก็คือสิ่งที่เอามาให้จิตกำหนดเพื่อชักนำให้เกิดสมาธิ พอจิตกำหนดสิ่งนี้เข้าให้แล้ว จะชักนำให้จิตแน่วแน่อยู่กับสิ่งนี้จนเป็นสมาธิได้ มั่นคง ธาตุจึงจัดได้ว่าเป็นอุบาย หรือกลวิธีเหนี่ยวนำให้เกิดสมาธิ จิตเป็นสมาธิ นั้นเรียกว่าสมถภาวนาเนื่องจากธาตุ ถูกนำมาแบ่งกระจายในรูปแบบบทบาทหน้าที่ หรือคุณสมบัติละเอียดปลีกย่อย ก็จักพบวิธีของการนำธาตุไปใช้ที่หลากหลายวิธีสำหรับกรรมฐานจึงไม่แปลกใจว่าทำไมสมถกรรมฐาน จึงมีถึง ๔๐ วิธี การศึกษาธาตุจึงมีความจำเป็นเพื่อจะทำให้เราได้เข้าใจว่าสิ่งต่างๆทั้งหลายทั้งที่มีอยู่ในโลกและนอกโลกไม่ว่าสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่ก็ตาม ล้วนเกิดจากการที่ธาตุทั้งหลายมารวมตัวกัน ด้วยสัดส่วนที่แตกต่างกัน จึงเกิดเป็นสิ่งที่ต่างมากมายหลายชนิด เมื่อถึงคราวที่ธาตุต่างๆ เหล่านั้นแตกสลายกระจัดกระจายออกจากกัน ไม่สามารถคงทนอยู่ได้ ดังนั้นเราจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดๆ พระพุทธศาสนาได้นำธาตุมาศึกษาใคร่ครวญโดยเฉพาะอย่างยิ่งธาตุ ๔ ปกติธาตุทั้ง ๔ ก็เป็นเพียงสสารตามธรรมชาติ แต่เมื่อถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือแห่งธรรมะ ประโยชน์หรือคุณค่าย่อมเกิดขึ้น ตามลักษณะของการนำไปใช้งาน พระบรมศาสดาพระองค์ทรงหยั่งรู้ จิตนิสัยของคน จึงนำธาตุ ๔ มาสอนเพื่อช่วยขัดเกลากิเลส หรือแก้ไขกำลังของจิตของคนให้เบาบางลง เพื่อให้ง่ายหรือสะดวกในการปฏิบัติธรรม และการดำรงอยู่ในสังคม จิตของคนนั้นแตกต่างกันมีถึง ๖ ประเภท คือราคะจิต โทสะจิต โมหะจิต วิตกจิต สัทธาจิต และพุทธจิต ฯลฯ ดังนั้น

พระพุทธศาสนามองมนุษย์ในฐานะเป็นสิ่งปรุงแต่งประกอบกันเข้า ธาตุในมุมมองของพระพุทธศาสนาสามารถจัดกลุ่มใหญ่เป็นธาตุระดับปรมาณู ระดับหยาบ ภายในร่างกาย และนอก ร่างกาย ซึ่งทั้งหมดจะทรงภาวะของตนอยู่เอง เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล ไม่มี อัดตา มิใช่สัตว์มิใช่ชีวะ มีอยู่ทั้งในสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิต เป็นวัตถุที่ปรากฏรวมตัวกันดำรงอยู่ชั่ว หนึ่ง ธาตุในมิติที่เป็นเครื่องมือในการสอนธรรมะนี้พระพุทธศาสนาได้เน้นหมายเอา ธาตุ ๔ เป็นหลัก เพราะเป็นธาตุพื้นฐานของธาตุทั้งหมด อีกทั้งง่ายต่อการศึกษา และทำความเข้าใจ ดังกล่าวมา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การพิจารณาร่างกาย ของคนในพระพุทธศาสนาเป็นการปรับความเข้าใจให้สอดคล้อง กับความเป็นจริงของธาตุ เป็นการชี้ให้เห็นว่า ร่างกายเป็นแต่เพียงธาตุเท่านั้น ซึ่งต้องเป็นไปตาม กฎไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ร่างกายจึงควรแก่การนำมาพิจารณา บำเพ็ญ ฝึกฝน เพื่อให้จิตคลายความยึดมั่นถือมั่น “หมดอาลัย” คลายความยึดติด “สลัดออก” “สลัดคืน” “ปล่อยวาง” วางลงเสียได้ จากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายได้ตามกำลังสติปัญญาความสามารถ แห่ง ตน ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้พยายามศึกษาค้นคว้าเรื่องราวรวบรวม และเรียบเรียงวิเคราะห์ ข้อมูล สุดความสามารถแล้ว แต่ยังพบข้อบกพร่องอยู่มาก แต่ถึงอย่างไรก็ดียังคาดหวังว่าผลของ การวิจัยคงจะเป็นประโยชน์เพื่อการศึกษาต่อยอดในการศึกษาครั้งต่อไปผู้วิจัยขอเสนอแนวคิดทิ้งไว้ เพื่อให้ผู้ใดศึกษาได้ค้นคว้าต่อไป ดังนี้

๑) การศึกษาธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กับธาตุทางวิทยาศาสตร์เพื่อหาข้อ ยุติ

๒) ชัมมะลัจจะ สงเคราะห์ของธาตุควรมีมาตรฐานเดียวระหว่างพุทธศาสตร์กับ วิทยาศาสตร์